

BELİRLİ ETNOTOPONİMLERİN İNCELENMESİ TARİHİ

Safarova Maftuna Zoir qizi*Buhara devlet universitesi**Safarovamaftuna603@gmail.com**(+99850) 515-85-58*

Özet: Bu makale, Buhara bölgesi'ndeki Vobkent ilçesi özelinde etnonimleri; bunların etnik nitelikleri ve adlandırma kalıpları bağlamında ele almaktadır. Çalışma, belirli bölgelere yayılmış halkların ve kabilelerin adlarını temsil eden etnonimlerin, bu grupların yerleştiği yerleşim yerlerinin adlandırılmasında nasıl temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: özel isim, yer adı (toponim), türk etnonimleri, etnotoponim, halk, boy, kabile, etnos, nayman, kıpçak, burkut, kongrat.

Abstract: This article examines ethnonyms specifically within the Vobkent District of the Bukhara Region in the context of their ethnic characteristics and naming patterns. The study demonstrates how ethnonyms, representing the names of peoples and tribes distributed across specific regions, served as the basis for naming the settlements where these groups resided.

Keywords: proper noun, place name (toponym), turkic ethnonyms, ethnotoponym, people, clan, tribe, etnos, nayman, kipchak, burkut, kongrat.

Tarihsel kaynaklardan kişi adları, yer adlarının kökenleri, etnografi ve etnonimlerin anlamı ile etimolojisine dair önemli ölçüde bilgi edinmek mümkündür. Özbek dilbiliminde özel isimlerin sistematik ve tutarlı bir şekilde derlenmesi ve bilimsel analizi 1960'larda başlamıştır. Özbek onomastiği ve özellikle etnonimi alanı hızla gelişmiştir. Özbek etnonimlerine ilişkin materyallerin tatmin edici düzeyde derlenip araştırıldığı; ayrıca neredeyse tüm bölgelerin ve bir dizi ilçenin etnonimisinin bilimsel bir temelde incelendiği belirtilebilir.

Özellikle etnonimlere, yani boy ve kavim adlarına ilişkin eski ve değerli bilgiler, Eski Türk dilindeki yazılı kayıtlardan bize kadar ulaşmış; M. Kaşgari'nin "Divan Lügatü't-Türk", "Câmi el-Tevârih", "Rawdat el-Safa", "Zafernâme", "Baburnâme", "Şecerâ-yi Türk", "Şecerâ-yi Tarakime", "Târih-i Abulhayr-hân", "Şeybani-nâme" gibi tarihî ve tarihî-edebî eserleri, "Abdulla-name", "Tarih-i Muqim-khani", "Tarih-i Abulfayz-han" ve "Tarih-i Salatin-i Manghitiya" [1, 14]; arapça ve farsça yazılmış bir dizi ortaçağ metninin yanı sıra.

Ayrıca, günümüze kadar etnonimi alanında çok sayıda akademik çalışma yürütülmüştür. Özellikle çeşitli Rus ve Avrupalı bilim insanları Türk etnonimlerinin bilimsel incelemesiyle ilgilenmişlerdir; bunlar arasında N.A. Aristov, L.Z. Budagov, N.N. Muravyov, V.V. Radlov, M.N. Galkin, G. Vambéry ve K. Bades gibi isimler yer almaktadır.

20. yüzyılda özbek etnonimlerinin tarihi ve etnografik özellikleri; B. Bartold, L.S. Tolstova, Y. G'ulomov, D.X. Karmisheva, B. Ahmedov, A. Muhammadjonov, K. Shoniyozov ve diğerleri gibi önde gelen tarihçiler ve şarkiyatçılar tarafından incelenmiştir.

Özbek etnonimlerinin dilbilimsel açıdan kapsamlı bir şekilde incelendiğini iddia etmek zordur. Bu konuya dair bazı ilk tespitler, Kh. Doniyorov, A. Ishayev ve A. Otajonova'nın çalışmalarında yer almaktadır. Ancak bu araştırmacıların çalışmalarında dahi etnonimler, öncelikle etnografik ve sınıflandırıcı açılardan ele alınmıştır [2, 4].

Önemli sayıda toponim, sözü edilen eserlerde ve adı geçen araştırmacıların çalışmalarında yer alan etnonimlerden türetilmiştir. Belirli kabile ve boyların yaşadığı bölgelerin adları bizzat yerleşim yerlerine aktarılmış ve bu isimler günümüze kadar varlığını sürdürmüştür; biz bunları etnotoponimler olarak inceliyoruz.

Etnonimlerden (etnik grup adlarından) türetilen yer adları olan etnotoponimler, toponiminin bir alt dalı olarak incelenmektedir. Bu durum, Özbek onomastiği alanının daha da genişlemesine katkı sağlamıştır.

Özbekistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Buhara bölgesi toprakları da antik çağlardan beri çeşitli halklara, etnik gruplara ve boylara ev sahipliği yapmıştır. Mevcut verilere göre bölge, ondan fazla farklı Türk grubuna mensup toplulukları barındırmıştır [3]. Aşağıda, Vobkent ilçesini örnek alarak boy ve kabile adlarından türetilen yer adlarını inceliyoruz:

Burqut, köyün tarihsel adıdır. Bu isim, Burqut adı altında birleşmiş olan Qori ve Tumat gibi birbirleriyle yakından ilişkili kabileler için kullanılmıştır. Tarihçi Reşidüddin'e göre "Burqut" kelimesi, "nehirin diğer yakası" anlamına gelen "Borgujin-toqim" teriminden türemiştir.

Kıpçak, 16. yüzyılda Şeybani Han ile birlikte gelen ve türk boylarının önemli bir kolunu oluşturan topluluklardan biriydi. Boy, Oğuzların İtbarak kolu karşısında aldığı bir yenilginin ardından geri çekilirken, kocası savaşta öldürülmüş olan bir kadın doğum sancısı çekmeye başladı. Kadın, büyük bir ağacın kovuğunda doğum yaptı. Durumu öğrenen Oğuz lideri kadına acıdı, çocuğu kendi oğlu olarak benimsedi ve ona Kıpçak adını verdi. Reşidüddin'e göre "Kıpçak" kelimesi, türkçedeki "qobiq" (kabuk anlamına gelen) sözcüğünden türetilmiştir ve tüm Kıpçakların bu kökene dayandığı rivayet edilir [1, 21].

Nayman, köyün tarihî adıdır; Naymanlar kadim ve güçlü kabilelerden biriydi. Kh. Doniyorov'a göre, Cengiz Han döneminde Naymanların liderleri Buyruk Han, Tayon ve Eniyat idi; bu nedenle kabile çeşitli kollara ayrılmıştır.

Kongırat, Ergenekon'a göç edenlerden türediği söylenen bir Türk kabile grubudur. Bölgede ayrıca Yuqori Kongırat (Yukarı Kongırat) ve Quyi Kongırat (Aşağı Kongırat) adında köyler de bulunmaktadır.

Bunlara ek olarak, Vobkent ilçesinde "Qatag'on", "Minglar", "Pabotisariq", "Shakarkent" ve "Arabon" gibi etnonimlerden (boy/kabile adlarından) türetilmiş etnotoponimlere de rastlanmaktadır. Bunları ilerideki çalışmalarımızda ele alacağız.

Sonuç olarak, insanoğlunun çevresindeki nesnelere ve olgulara adlar vermeden var olamayacağı söylenebilir. Dolayısıyla, onomastiğin (ad bilimin) inceleme alanına giren her bir unsur; bir milletin kültürünü ve maneviyatının yanı sıra zengin dilsel, etnografik ve tarihsel özelliklerini de bünyesinde barındıran değerli bir kaynak niteliği taşır. Etnotoponimlerin bilimsel açıdan incelenmesi, söz konusu adların temelini oluşturan sözcük birimlerinin anlamsal özünün doğru bir şekilde anlaşılmasına da katkı sağlar.

Кайнакча:

1. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. Т.: “Фан”, 1968, 21-б.
2. Марқаев К. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Номзод.диссер. автореф. –Т.: 2007. 4-б.
3. Қиличев Б. Бухоро этнотопонимлари ва уларнинг этимологик хусусиятлари. Бухоро университети ахборотлари, 2018 1-сон.
4. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2004, 4-б.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик, 10-жилд. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2005, 615-б.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик, 3-жилд. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2002, 399-б.